

Osmanlı Devleti'nde Kıraat İlminde Zirve Bir Dönem: Milâdî 18. Yüzyıl

The Ottoman Empire's Peak Era in the Science of Qiraat: The 18th Century AD

Halil İbrahim Üren

Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye
Lecturer Dr., Necmettin Erbakan University, Ahmet Keleşoğlu Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Qur'anic Reading and Qiraat, Konya, Türkiye
hibrahim1453@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-7714-282X>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1632291

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 03.02.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 18.06.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

Cite as / Atıf: Üren, Halil İbrahim. "Osmanlı Devleti'nde Kıraat İlminde Zirve Bir Dönem: Milâdî 18. Yüzyıl". *İstem* 45 (2025), 187-202. <https://doi.org/10.31591/istem.1632291>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

Osmanlı Devleti'nde Kıraat İlminde Zirve Bir Dönem: Milâdî 18. Yüzyıl

Öz

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde kıraat ilmine dair faaliyetler nice ilmi şahsiyetin gayretleriyle hız kesmeden devam etmiştir. Bu durum milâdî 18. yüzyılda daha da ivme kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu dönem, kıraat eğitim ve öğretim faaliyetinin çoğu beldede devam ettiği ve bu ilme dair önemli eserlerin kaleme alındığı hareketli bir dönemdir. İstanbul başta olmak üzere Amasya, Bursa, İzmir, Maraş, Darende, Ürgüp, Şam ve Medine gibi şehirlerde dârülkurrâlarda veya mescitlerde, medreselerde, türbelerde, tekkelerde, zaviyelerde ve büyük camilerin müstemilatlarında söz konusu hareketlilik hep devam etmiştir. Milâdî 18. asır, kıraat ilmine dair kendi dönemine ve sonrasına iz bırakmış Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721), Saçaklızâde (ö. 1145/1732), Mustafa el-İzmirî (ö. 1155/1742), Yüsufefendizâde (ö. 1167/1754), Ahmed es-Sûfî (ö. 1172/1759), Kettânîzâde en-Na'îmî (ö. 1179/1766), Seyyid Hâmid el-Pâluvî (ö. ?) ve Atâullah Efendi (ö. 1209/1794) gibi önemli şahsiyetlerin yaşadığı zirve bir asırdır. Bu yüzyılın en önemli özelliklerinden biri, Osmanlı kıraat tedrisatına mahsus eğitim metotlarından olan İstanbul ve Mısır tarihinin kaidelerinin tamamen sistematik hale gelerek kendi içlerinde i'tilâf, sûfî, mutkîn ve atâullâh gibi meslekleri ortaya çıkarmasıdır. Bu mesleklerden Sûfî ve Atâullah mesleklerinin tedrisinin ülkemizde halen geçerliliğini koruması 18. asır adına önemli bir kazanımdır. Yine Ali el-Mansûrî'nin ve Mustafa el-İzmirî'nin tahrîrât ilmi konusunda yapmış oldukları çalışmalarla sonraki dönem kıraat tedrisatının şekillenmesinde etkisi olan Medresetü'l-Mansûrî ve Medresetü'l-İzmirî diye isimlendirilen ekollerinin ortaya çıkmasına katkı sunmuş olmaları kayda değer bir husustur. Bu makalede kıraat ilmi açısından Osmanlı Devleti'nde miladi 18. yüzyıl genel hatlarıyla ele alınmıştır. Söz konusu dönemin kıraat eğitiminin durumu, önemli şahsiyetleri, özellikleri, öne çıkan hususları gibi meselelere yer verilerek 18. asrın, Osmanlı Devleti'nde kıraat ilminde zirve bir dönem olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi, Osmanlı Devleti, Miladi 18. Yüzyıl, Kurrâ, Kıraat Eğitimi ve Öğretimi.

The Ottoman Empire's Peak Era in the Science of Qiraat: The 18th Century AD

Abstract

Since its foundation, the activities related to the science of qirā'āt in the Ottoman Empire continued unabated with the efforts of many scholarly figures. This situation gained more momentum in the 18th century AD. This period in the Ottoman Empire was an active period in which qirā'āt education and training activities continued in most towns and important works on this science were written. In cities such as Istanbul, Amasya, Bursa, Izmir, Maraş, Darende, Ürgüp, Damascus and Medina, as well as in cities such as Istanbul, Amasya, Bursa, Izmir, Maraş, Darende, Ürgüp, Damascus and Medina, this activity continued in dār al-qurrās or in masjids, madrasas, tombs, tekkas, zawiyas and outbuildings of large mosques. The 18th century A.D. is marked by the works of Ali al-Mansûrî (d. 1134/1721), Saçaklızâde (d. 1145/1732), Mustafa al-İzmirî (d. 1155/1742), Yüsufefendizâde (d. 1167/1754), Ahmad al-Sûfî (d. 1172/1759), Kettânîzâde al-Na'îmî (d. 1179/1766), Sayyid Hâmid al-Pâluvî (d. ?) and Atâullah Efendi (d. 1209/1794). One of the most important features of this century is that the principles of the Istanbul and Egyptian tariqa, which were the methods of Ottoman qirā'āt teaching, became completely systematised and created professions such as i'tilâf, sufi, mutkîn and atâullâh. It is an important achievement for the 18th century that the teaching of the professions of Sûfî and Atâullah is still valid in our country. It is also noteworthy that Ali al-Mansûrî and Mustafa al-İzmirî contributed to the emergence of the schools called Madrasah al-Mansûrî and Madrasah al-İzmirî, which had an impact on the shaping of the qirā'āt education in the following period with their studies on the science of tahrîrât. In this article, the 18th century in the Ottoman Empire in terms of the science of qirā'āt is discussed in general terms. It is shown that the 18th century was a peak period in the science of qirā'āt in the Ottoman Empire by including issues such as the status of qirā'āt education, important personalities, characteristics, and prominent issues of the period in question.

Keywords: Qur'an Recitation and Qiraat Science, Ottoman Empire, 18th Century AD, Qurrâ, Qiraat Education and Teaching.

Giriş

Eski çağlardan itibaren birçok ilmî faaliyeti bünyesinde barındıran Anadolu'da, Anadolu Selçuklular ve beylikler döneminde özellikle kıraat ilminde¹ yapılan icraatlar Osmanlı Devletini etkilemiştir.² Kuruluş yıllarında (1299-1453) Kırımlı Receb b. İbrahim (ö. 795/1393) ve Ispartalı Mü'min Efendi (ö. 799/1396) gibi ilmî şahsiyetlerin çabaları, bu ilmi Osmanlı Devleti'nin daha ileri seviyelere taşıma gayretinin göstergesidir.³

Sultan Bayezit'in (ö. 805/1403) 798/1396 yılında İbnü'l-Cezerî'yi (ö. 833/1429) Bursa'ya davet etmesiyle birlikte özellikle kurumsal anlamda kıraat ilminin öğretimi yüksek bir seviyeye çıkmıştır.⁴ İbnü'l-Cezerî'nin yedi yıl Osmanlı topraklarında yaşaması, önemli eserlerin yazılıp okunması ve bunun neticesinde birçok öğrencinin yetişmesi Osmanlı topraklarında kıraat ilminin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Yine İbnü'l-Cezerî'den sonra kıraat ilmine dair birtakım eserlerin yazılması ve Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) -bazı ilim adamlarının çalışmalarını olmakla birlikte- ön plana çıkararak talebeler yetiştirmesi bu ilmin ilerleme sürecini devam ettirmiştir.⁵

Milâdî 16. asırda Anadolu'da çeşitli yerlerde kıraat talimi devam etmekle birlikte,⁶ bu ilme canlılık katan Hamdullah b. Hayreddin Efendi'den (ö. 983/1575) sonra, Ahmed el-Mesyerî (ö. 1006/1598) İstanbul tarikin⁷ tohumlarını atmış ve bu dönemde kıraat ilmi açısından Osmanlı'da öne çıkan önemli şahsiyet haline gelmiştir.⁸ Edirne, Bursa, İstanbul'un yanında Anadolu'da ve Balkanlar'da farklı

¹ Kur'an'ın kelimelerinin eda keyfiyeti ve nakledenlerine nispet etmek suretiyle onlar üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir. Daha kapsamlı bilgi için bakınız: Sümeyye Saygın, *Kur'an'ın Korunmuşluğu ve Erken Dönem Kur'an Algısı* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2023), 154-159.

² Ahmet Gökdemir, "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'an Kültürü (Tefsîrât/Tilâvet/Kıraat)", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 26-27.

³ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Çayetu'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/258, 2/283; Ali Osman Yüksel, *Ulûmü'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993), 16, 19.

⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/551-557; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 163-164; Yusuf Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Bahar 2022), 519-521.

⁵ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan (İz Yayincılık, 2007), 97; Recep Akakuş, *Tarihsel Boyutuyla Kur'an-ı Kerîm Öğretimi ve Reisü'l-Kurrâlık* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2008), 29-30.

⁶ Burhan Çonkor, *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 8-10, 16-28.

⁷ Tarik, kıraat ilmi istilâhında râvilerden birinin naklettiği farklı kıraat formlarına, râvilerden sonra gelenlerin ihtilaflarına denilmekle birlikte kıraat ilminin öğretilmesi hususunda usûl ve yöntemi ifade etmek için de (İstanbul ve Mısır tariki gibi) kullanılmıştır. Bk. Atıyye Kabil Nasr, *Çayetul-mürîd fî 'ilmi't-tecvîd* (Kahire: y.y., 1412), 25; Ahmed Mahmud Abdüssemi Hafeyân, *Eşheru'l-mustalehât fî fenni'l-edâi ve ilmi'l-kırâât* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 156; Yavuz Fırat, *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2018), 147-149.

⁸ İstanbul tariki, teysîr tariki olarak da bilinmekte ve asıl kaynak olarak Dâni'nin *et-Teysîr*i ile İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr*'ini, yardımcı kaynak olarak ise Şatıbî'nin *Hırzû'l-Emân*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre*'sini esas almaktadır. Bk. Molla Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdeti'l-irfân*, →

beldelerde devam ettirilen kıraat eğitimi ve öğretimiyle milâdî 17. yüzyıl bereketli geçmiş ve Evliyâ Mehmed Efendi (ö. 1045/1636), Muhammed el-'Avfî (ö. 1050/1640), Dersîâm Muhammed Efendi (ö. 1054/1644), şeyhülkurrâ Yûsuf Efendi (ö. 1062/1652) gibi âlimler kıraat ilminin önemli şahsiyetleri arasında yerini almışlardır. Ali el-Mansûrî'nin (ö. 1134/1721) İstanbul'a 1088/1677 yılında gelerek Mısır tarihi⁹ üzere kıraat ilmini öğretmek için sarfettiği çaba Osmanlı'da kıraat ilmini daha da geliştirmiştir.¹⁰

Milâdî 18. yüzyıla gelindiğinde ise ile Mısır tariki Osmanlı topraklarında kök salarak yaygınlaşmış hem İstanbul hem de Mısır tariki adına İ'tilâf, Sûfî, Mütkın ve Atâullâh gibi meslekler ortaya çıkmış ve bu yüzyıl kıraat ilminin zirve yaptığı bir dönem olmuştur.¹¹ İşte bu makalede kıraat ilmi açısından Osmanlı Devleti'nde miladi 18. yüzyıl ele alınmıştır. Söz konusu dönemin kıraat eğitiminin durumu, önemli şahsiyetleri, özellikleri ve öne çıkan hususları gibi meselelere yer verilmiştir. Kıraat ilmi bağlamında 18. asır ayrıntılara girilmeden genel hatlarıyla ele alınmış - Osmanlı Devleti'nde kıraat ilminin gelişim süreci dikkate alınarak- önceki dönemlerde olmayan/yapılmayan faaliyetler ve bazı âlimlerin kayda değer işleri öne çıkarılarak bu asrın önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Araştırmada miladi 18. asır denilince miladi 1701 ile başlayıp 1800 ile biten zaman aralığı kastedilmiştir. Ayrıca bu dönem hicri olarak 1112 ile 1215 yılları arasına tekâbül etmektedir.¹² Literatürde, Osmanlı devletinde kıraat eğitimine dair genel çerçevede bibliyografik çalışmalar özellikle kişiler ve onların eserleri üzerinden olmakla birlikte 18. yüzyıl özelinde herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu durum gerek başlığın orijinalliği ve gerekse ele alacağı hususlar açısından değerlendirildiğinde bu makaleyi önemli kılmaktadır.

1. Kıraat İlmi Açısından Miladi 18. Yüzyıl

1.1. Kıraat Eğitiminin Durumu

Osmanlı Devletinde miladi 18. asır, kıraat eğitim ve öğretim faaliyetinin nice beldede devam ettiği ve bu ilme dair önemli eserlerin kaleme alındığı hareketli ve

→

thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Haciveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2021), 1/34, 35, 37.

⁹ Mısır tarihi, Şâtibiyye tarihi olarak meşhur olmuş ve asıl kaynak olarak Şatıbî'nin *Hırzû'l-Emânî'si* ile İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürre'sini*, yardımcı kaynak olarak ise Dâni'nin *et-Teyisîr'i* ile İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr'i*ni esas almıştır. Bk. Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 1/34, 35, 37.

¹⁰ Cemil Akpınar, "Hatîb-i Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/451; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 53-57; Fatih Çollak, "Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV", *Reisü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmi-i Kurrâ Defteri*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 37/205-207; Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1087-1088.

¹¹ Mustafa Acar, *Şark Ulemâsının Kıraat İlmine Katkısı* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 126; Halil İbrahim Üren, *Molla Muhammed Emin Efendi ve 'Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübdeti'l-'İrfân Adlı Eserin Kıraat İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 97.

¹² Türk Tarih Kurumu (THK), "Tarih Çevirme Kılavuzu" (Erişim 17 Ocak 2025).

bereketli bir dönemin adıdır.¹³ Bu eğitim ve öğretim faaliyetleri pek çok şehirde dârülkurrâlarda¹⁴ ya da işlevsel olarak bu işleri yerine getirebilecek dersane mes-citler, türbeler, medrese hücreleri, tekkeler, zaviyeler ve büyük camiler ya da müş-temilatları gibi benzer yapılarda yerine getirilmiştir. Söz konusu dönemde birçok şehirde dârülkurrâların bulunması ya da -yapısal anlamda dârülkurrâ gibi olmasa da- farklı fonksiyonlarda ki yapı tiplerinde kesintisiz kıraat eğitiminin devam et-mesi halkın ve devletin bu ilme bir rağbetin olduğunun göstergesidir.¹⁵

Kıraat eğitimi yapılan yerlerde Osmanlı kıraat tedrisinin bir geleneği olarak salt bir kıraat bilgisi değil bu ilimle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantısı olan sarf-nahiv başta olmak üzere tecvit, resmü'l-mushaf, 'addü'l-ây ve vakf-ibtidâ gibi ilimlerin -bazı vakfiyelerde şartlar değişmekle beraber- tahsil edildiği görülmekte-dir.¹⁶ Bu eğitimi alacak olan öğrencilerin hafızlığını tamamlamış olmaları, Kur'ân eğitimi tecvit ve tertil üzere yapmaları gibi şartlar söz konusu dönemde de geçer-liliğini sürdürmüştür.¹⁷

Osmanlı yöneticilerinin ilim merkezi olarak İstanbul'u ön plana çıkarma ar-zularından ve gayretlerinden her dönemde kıraat ilmi de nasibini almıştır. Özellikle 18. asırda payitahtın birçok yerinde bu ilim bütün canlılığıyla devam etmiştir.¹⁸ Nahlbend Caminin imamı reîsülkurrâ Yûsufefendizâde Mehmed Efendi (ö. 1130/1718), Sultan Ahmed Caminin şeyhülkurrâsı Ali el-Mansûrî, Hoca paşa cami imamı Kastamonulu Hasan Efendi (ö. 1136/1724), Hüseyin Paşa ve İbrahim Paşa türbelerinin şeyhülkurrâsı Çelebi İmam Mehmet Efendi (1150/1737 hayatta), Na'lbend cami imamı şeyhülkurrâ Müezzinzâde Mehmed Efendi (ö. 1151/1738), Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî (ö. 1155/1742), Bostan cami imamı şeyhülkurrâ Ahmed es-Sûfî (ö. 1172/1759), Yûsufefendizâde (ö. 1167/1754) ve Kettânîzâde

¹³ Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 32-36; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 2018, 72-73; Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 114-115.

¹⁴ Dârülkurrâ kelimesi Kur'ân-ı Kerim'in öğretildiği, bir kısmının veya tamamının ezberletildiği ve kıraat vecihlerinin tâlim ettirildiği mektepler için kullanılmıştır. Müslüman devletlerde bu eğitim kurumları dârülkur'ân ve dârülhuffâz gibi isimlerle de zikredilmiştir. Bk. Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat - Tarih* (İstanbul: İrfan Yayınları, 1976), 14-15; Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 128-131.

¹⁵ Mehmed Zillî İbn-i Derviş Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 1/273; Ülkü Yancı, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilatı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 44-45; Zerrin Köşklü, "Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurrâları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14 (2000), 271-278.

¹⁶ Molla Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb fî izâhi'l-cem'i bi't-takrîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi, 11), 41b-42a; Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 605-611.

¹⁷ Yusuf Küçükdağ, *Konya Darülkurrâları* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014), 2-18; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (İstanbul: Bilge Yayınları, 2004), 131; Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 121-122.

¹⁸ Ali Öge, *18. yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2019), 61-62.

en-Na'îmî (ö. 1179/1766) gibi nice mahir kurrâ bu devirde İstanbul'un muhtelif yerlerinde kıraat tedrisiyle meşgul olmuştur.¹⁹

Osmanlı kurrâsı payitahttaki bu hareketliliği İstanbul dışında da sürdürmüştür. Kıraat ilmini yayma konusunda gayret göstererek eğitim-öğretim faaliyetlerini Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerinde devam ettirmiştir. Mehmed Efendi (ö. 1131/1719), Hacı Ömer Efendi (ö. 1148/1735), İbrahim Efendi (ö. 1179/1766) gibi âlimler Amasya'da Mahmut Paşa ve Nuh Bey dârülkurrâlarında, İbâdullah ve Abdullah Paşa camilerinde kıraat okutmuştur. Bursa'da Ebubekir Efendi (ö. 1187/1773), Darende de Musullu Fethullah Efendi (ö. 1161/1748), İzmirde Mağribli Haşim Efendi (1179/1765 hayatta), Yemişcizade Ahmet Efendi (1185/1711 hayatta) ve Ürgüpte Ahmed b. Veli (1205/1790 hayatta), Bıyıklıazade Hüseyin Efendi (1208/1794 hayatta) vb. nice âlim Anadolu topraklarında kıraat eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁰

Maraş'ta Saçaklızâde (ö. 1145/1732), Elazığ Palu'da Seyyid Hâmid Pâluvî (1185/1771 hayatta), Süleymaniyede Molla el-Hezârmerdî (ö. 1189/1775), Şam'da Hafizüddîn Dimaşkî (ö. 1198/1783) ve Medine'de Ereğlili Ahmed Efendi (ö. 1162/1749) yine kıraat ilmine dair muhtelif beldelerde talebeler yetiştirerek bu ilmin canlı kalmasına katkıda bulunmuşlardır.²¹

1.2. 18. Yüzyılın Meşhur Kıraat Âlimleri ve Kıraat İlmine Katkıları

18. asırda Osmanlı topraklarında -yukarıda bahsi geçtiği üzere- nice ilmi şahsiyetin gayretleri ve alana dair çalışmaları olmakla beraber söz konusu döneme damga vurmuş ve yapmış olduğu faaliyetlerle sonraki dönemlerde de etkisini devam ettirmiş kıraat âlimlerinin hayatlarına ve kıraat ilmine katkılarına öz bir şekilde -çalışmamızın muhtasar olması nedeniyle- değinilecektir.

1.2.1. Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721)

Mısır'ın Kahire'ye bağlı Mansûra kasabasında dünyaya gelen ve doğduğu yerle bağlantılı olarak Mansûrî nisbesiyle meşhur olan Ali b. Süleyman, Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın (ö. 1102/1691) himayesinde 1088/1677 yılında İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nde kıraat ilminin gelişmesinde önemli katkılar sağ-

¹⁹ Abdullah Hilmi Yusuf Efendizâde, *Risâle fî ecvibetî'l-mesâil mimmâ yete'alleku bi vücûhi'l-Kur'an* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68), 37b; Molla Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübde'ti'l-irfân* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Hafız Ali Üsküdarlı, US0045), 527; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi, 11), 214a-214b; Abdullah Akyüz, "Osmanlı'dan Günümüze Reisülkurrâlar", *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2021), 143-146; Ali Öge - Mustafa Tugantay, "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-Turuk Adlı Eseri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/49 (Bahar 2020), 41-45.

²⁰ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021), 141-238.

²¹ Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Ürdün: Dâru Ammar, 2008), 11-20; Nizamettin Çelik, "Seyyid Hâmid b.el-Hâc Abdülfettâh el-Paluvî ve Kıraat İlmindeki Konumu", *Diyanet İlmî Dergi* 57/3 (2021), 732-734; Acar, *Şark Ulemâsının Kıraat İlmine Katkısı*, 126-136.

lamıştır.²² Şeyhülkurrâ ve aynı zamanda reîsülkurrâ ünvanlarını alan Mansûrî, vefatına kadar payitahtta tedris ve telif faaliyetlerinde bulunmuş ve *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki Tayyibeti'n-Neşr* gibi kıraat ilmine dair önemli eserler kaleme almıştır.²³ Yaşadığı devir başta olmak üzere sonraki dönemlerde de kıraat ilminin seyrine etki eden Ali el-Mansûrî, Anadolu'da kıraat öğretimine özgü tariklerden olan Mısır tarikinin İstanbul'a da yayılmasına vesile olmuştur.²⁴

1.2.2. Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar'aşî (ö. 1145/1732)

Maraş'ta doğan ve Saçaklızâde diye meşhur olan Mehmed Efendi, temel eğitime memleketinde başlamış akabinde Şam'a giderek tahsilini devam ettirmiş ve sonrasında Maraş'a dönerek vefatına kadar irşad, tedris ve telifle meşgul olmuştur.²⁵ Çeşitli alanlarda eserleri bulunan Saçaklızâde, kıraat alanında *Tehzîbü'l-kırâ'âtî'l-âşr* ve *Cühdü'l-mükill* isimli eserleri kaleme almıştır.²⁶ Özellikle *Cühdü'l-mükill* adlı eseri gerek onun yaşadığı devirde gerekse sonraki dönemlerde tecvit ilminde ayrı bir yeri olan önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.²⁷

1.2.3. Mustafa b. Abdurrahman el-İzmirî (ö. 1155/1742)

İzmir'in Menemen ilçesinde dünyaya gelen Mustafa el-İzmirî, İzmir ve İstanbul'da kıraat eğitimini tamamladıktan sonra yine İstanbul'da kıraat eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam ederek öğrenciler yetiştirmiştir. *Umdetü'l-irfân fî vucûhi'l-Kur'ân* ve bu çalışmanın şerhi olan *Bedâyi'u'l-burhân şerhu 'umdeti'l-irfân fî vucûhi'l-Kur'ân* adlı eserleri kıraat alanına dair kıymetli teliflerinden birkaçıdır. 18. asır ve akabinde devam eden yıllarda iz bırakan Mustafa el-İzmirî, İbnü'l-Cezerî sonrasında tahrîrât²⁸ ilmi adına bir ekolü temsil etmesi yönüyle kıraat ilminde önemli bir konuma sahiptir.²⁹

²² Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki tayyibeti'n-neşr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Nuri Efendi, 6), 70b-154b; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 2018, 59-147; Öge - Tugantay, "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali El-Mansûrî", 41-47.

²³ Ali b. Süleyman el-Mansûrî, *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki tayyibeti'n-neşr* (Yemen: San'a Mektebetü Muhammed b. Mansûr, Yazmalar, 1288), 1b; İsmail Paşa Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-arifin esmâu'l-muellifin ve âsârü'l-musanifin*, thk. Rifat Bilge - Mahmud Kemal İnal (İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârif Matbası, 1951), 1/765; Hayruddin Zirikli, *el-A'lâm kâmus-u terâcim li âsâri'ri-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 4/292.

²⁴ Abdulhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 112-118.

²⁵ Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/368-370; Fatih Dokgöz, "Saçaklızâde Maraşî (ö. 1145/1732) Bağlamında İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) Sonrası Yedi Kıraat İhtiyarlarına Genel Bir Bakış", *AKİF* 51/1 (2021), 124-125.

²⁶ Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir el-Mar'aşî, *Tehzîbü'l-kırâat* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âtif Efendi, 16), 1b-222b; Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 11-39.

²⁷ Fatih Dokgöz, *Muhammed Bin Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 103.

²⁸ Kur'ân kıraatlerinin vecihlerini kaynaklarına yani asıl sahiplerine izâfe ederek caiz olan veya menedilen kıraatleri tespit edip meydana gelebilecek olan telfik ve terkiblerin önlenmesini sağlamaktır. Bk. Süleyman b. Hüseyin Cemzûrî, *el-Fethu'r-rahmânî şerhu Kenzi'l meâni bi tahrîri Hurzi'l-emânî fî'l-kırâat*, thk. Şerif Ebû'l-Alâ el-'Adevî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 20-23; Muhammed b. Abdurrahman Halicî, *Şerhu Mukarribi't-tahrîr li'n-neşri ve't-tahbîr*, thk. İhâb Fikrî, Hâlid

1.2.4. Yûsufefendizâde (ö. 1167/1754)

İstanbul'da doğan Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi, ilmî seviyesi yüksek özellikle kıraat ilminde geleneği olan bir aileye mensuptur. Muhtelif ilimlerin tahsilini yapan Yûsufefendizâde, tefsir, hadis ve kıraat ilminde uzmanlaşmıştır. Farklı ilim dallarında onlarca eser veren müellifin kıraat ilmine dair özellikle *el-İ'tilâf fî vüçûhi'l-İhtilâf* adlı eseri öne çıkmaktadır. Yûsufefendizâde, Anadolu'da kıraat öğretimine özgü tariklerden olan İstanbul tarikinin azimet³⁰ yönünü tercih ederek "İ'tilâf" mesleğini kurmuş önemli bir şahsiyettir.³¹

1.2.5. Kastamonulu Ahmed es-Sûfî (ö. 1172/1759)

Kastamonulu olup Ahmed es-Sûfî diye meşhur olmuştur. Bostan cami imamı ve aynı zamanda şeyhülkurrâ Ahmed es-Sûfî, İstanbul tariki bünyesinde olan Sûfî mesleğini kurmuştur. İstanbul tarikinin ruhsat cihetini -bütün vecihleri seçme zorunluluğu olmadığı için ihtiyatlı olanı tercih etme- yeğlemiştir.³² Ahmed es-Sûfî'nin günümüze ulaşan bir eseri tespit edilememekle birlikte kurmuş olduğu mesleğin Osmanlı kıraat tedrisâtı içinde yerini alması ve sistematik bir yapıya bürünmesi önem arz etmektedir.³³

1.2.6. Kettânîzâde Muhammed b. Mustafa en-Na'imî (ö. 1179/1766)

İstanbul'da doğan ve Kettânîzâde diye meşhur olan Na'imî Efendi, İstanbul Selimiye külliyesinin müderrisi ve Valide Sultan caminin şeyhülkurrâsıdır.³⁴ O, kıraat ilmine dair kaleme aldığı bazı eserlerin yanında kurmuş olduğu mesleğin adına ve sistematığına binaen *Mütkinü'r-rivâye fî ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye* adlı eseriy-le öne çıkmıştır.³⁵ Kıraat eğitim ve öğretiminde Mısır tarikinin azimet yönünü -nakledilen her meseleyi aynen tatbik etmeyi- tercih eden³⁶ Kettânîzâde en-Na'imî,

Hasan Ebu'l-Cûd (Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009), 49; Osman Bostan, "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 216.

²⁹ Mustafa b. Abdurrahman el-İzmirî, *Bedâyi'u'l-burhân 'alâ 'umdeti'l-irfân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, 10), 1b; Bağdatlı, *Hedîyyetu'l-'arifin*, 1/445; Abdülfettah es-Seyyid Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi Kelâmi'l-Bârî* (Medîne: Mektebetü Taybe, 1982), 2/729-730; Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmirî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri* (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021), 51-54, 110.

³⁰ Kıraat ilminde, bazı vecihleri uygulamaya koyarken nakledilen her meseleyi aynen uygulama cihetine gitmektir. Bk. Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 1/38-39.

³¹ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, thk. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/471-473; Eşrefzâde Muhammed Hulûsî Eğinli, *Esâmî-i kurrâ-i kirâm-ı mûbin Defteri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 6545), 9; Abdullah Hilmi Yusuf Efendizâde, *el-İ'tilâf fî vüçûhi'l-ihtilâf*, thk. Ali Öge - Halil İbrahim Üren (İstanbul: İlkhâf Yayınevi, 2022), 1-10; Öge, 18. yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde, 53-77.

³² Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 1/38, 39; Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi, 11), 214a-214b.

³³ Fakri Özcan, *İstanbul Tariki Ahmed es-Sûfî Mesleğine Göre Aşere Kavâid Defteri* (Rize: y.y., 2020), 1-80; Abdullah Boz, *Kırâat-i Aşere Kâideleri İstanbul Tariki* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2020), 1-20.

³⁴ Akakuş, *Tarihsel Boyutuyla Kur'an-ı Kerim Öğretimi*, 34.

³⁵ Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmi'l-Kırâati li'd-Dirâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7957), 1b-168a.

³⁶ Muhammed b. Mustafa en-Na'imî, *Mütkinü'r-rivâye fî ulûmi'l-kırâati li'd-dirâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 21), 87a.

yaşadığı dönemde uygulamış olduğu yöntem ve metotla öne çıkarak “Mütkın” mesleği diye anılan ekolün kurucusu olmuştur.³⁷

1.2.7. Palulu Hamid Efendi (1186/1773 hayatta)

Seyyid Hâmid b. el-Hâc Abdülfettâh el-Pâluvî, Elazığ'ın Palu ilçesindendir.³⁸ Eğitim dönemini Tokat'ta geçiren Pâluvî, sonrasında memleketi Palû'nun Zeve/Zâviye Mahallesi'nde bulunan dârülkurrâya baş müderris olarak atanmış³⁹ ve şeyhül-kurrâ ünvanıyla dersler vermiştir.⁴⁰ Kaleme almış olduğu özellikle *Zübdetü'l-İrfân fî vüçûhi'l-Kur'ân* adlı eseri kıraat ilmiyle meşgul olanlar tarafından çok talep görerek istinsâh edilmiştir. Seyyid Hâmid b. el-Hâc Abdülfettâh el-Pâluvî'nin yazmış olduğu bu eser, yaşadığı dönemde ve sonrasında büyük ilgi görmüştür.⁴¹

1.2.8. Atâullah Mehmed Efendi (ö. 1209/1794)

Ali el-Mansûrî'nin torunu olan Atâullah Mehmed Efendi, İstanbul Kanlıca'da ki Nakşî “Şeyh Atâ” dergâhını kurmuş ve kıraat eğitim-öğretim faaliyetlerini bu dergâhta gerçekleştirmiştir. O, Anadolu'da kıraat öğretimine özgü tariklerden olan ve Mısır tarihinin içinde kendi adıyla anılan “Şeyh Atâullah” mesleğini kurmuştur.⁴² Tatbik etmiş olduğu yöntemle ihtiyatlı olanı tercih eden Şeyh Atâullah Efendi, kurmuş olduğu meslekle Osmanlı kıraat eğitiminde yerini almış ve yaşadığı devir başta olmak üzere sonraki dönemlerde de etkilerini devam ettirmiştir.⁴³

1.3. 18. Yüzyılın Kıraat İlmi Açısından Öne Çıkan Yönleri

Anadolu'da birçok merkezde kıraat ilmine dair faaliyetlerin hareketli bir şekilde sürdürüldüğü bu asırda, özellikle Osmanlı payitahtı İstanbul'da eğitim ve öğretim gören kârilere ve bunların yazdığı eserler Hicaz, Bilâd-i Şam, Bağdat ve Kahire

³⁷ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi, 11), 214b; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, 1/39.

³⁸ Bağdatlı, *Hedyyetu'l-arifin*, 1/172; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin terâcimü musannifî'l-kütübî'l 'Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenne, 1993), 3/179; Süleyman Yapıcı, *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı* (Elazığ: Anıl Matbaa ve Cilt Evi, 2004), 253; Çelik, “Seyyid Hâmid b.el-Hâc Abdülfettâh el-Paluvî”, 732-734; Abdullah Demir, *1767-1774 (h. 1181-1188) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 1 -44)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 140.

³⁹ Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 283.

⁴⁰ *1181-1188 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 38244/5, Y297. 56/HAR1), 25b2, 25b3, 26a1.

⁴¹ Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân fî vüçûhi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Atilla Akdemir (Dubai: Câizetü Dubey ed-Düveliyeye, 2020), 2/1-384; Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân fî vüçûhi'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Üren (İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2020), 1-408.

⁴² M. Baha Tanman, “Atâ Efendi Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/36-37; Alemdar, *Osmanlı'da Dârü'l-Kurrâ Müessesesi*, 119; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 2018, 219-220.

⁴³ Öge, *18. yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde*, 11-112; Recep Koyuncu, *Aşere Kâideleri* (İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2023), 1-141; Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi Takrîb Usûlü* (İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2021), 1-102.

gibi ilim merkezleriyle boy ölçüşecek hatta bu ilim merkezlerinin üstüne çıkacak seviyelere gelmiştir.⁴⁴

Ali el-Mansûrî'nin 1088/1677 yılında İstanbul'a gelerek kıraat eğitim ve öğretimine dair yaptığı faaliyetlerle Mısır tarikinin tohumlarını atması ve ardından 18. asırda bu tohumların kök salmaya başlayarak meyvelerini vermesi kıraat ilmini söz konusu dönemde bambaşka bir seviyeye ulaştırmıştır.⁴⁵ O, kurmuş olduğu ders halkalarıyla öğrenciler yetiştirmiş ve Mısır tarikinin İstanbul'da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ali el-Mansûrî'nin yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla bu eğitim sisteminin günümüze kadar ulaşması ve aktif olarak da devam etmesi kayda değer bir husustur.⁴⁶

Yine Ali el-Mansûrî'nin ve Mustafa el-İzmîrî'nin İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşrî* ve *Tayyibe*'si etrafında oluşan kıraat literatüründe teşekkül eden (tahrîrât ilmi açısından) iki ana ekolün temsilcileri olmaları önem arz eden bir meseledir.⁴⁷ Tahrîrât ilmi konusunda yapmış oldukları çalışmalarla geliştirmiş oldukları yöntem ve usûllerle kıraat ilminde söz sahibi olan bu iki âlim, sonraki dönem kıraat tedrisatının şekillenmesinde etkisi olan Medresetü'l-Mansûrî⁴⁸ ve Medresetü'l-İzmîrî⁴⁹ diye isimlendirilen ekollerinin gelişimine ve ortaya çıkmasına katkı sunmuşlardır.⁵⁰

Bu asrın en önemli özelliklerinden birisi Osmanlı kıraat tedrisatına mahsus eğitim metotlarından olan İstanbul ve Mısır tarikinın kaidelerinin tamamen sistematik hale gelerek kendi içlerinde İ'tilâf, Sûfî, Mütkın ve Atâullâh gibi meslekleri ortaya çıkarmasıdır.⁵¹ Bu meslekler İstanbul tarikinde İ'tilâf ve Sûfî, Mısır tarikinde ise Mütkın ve Atâullahtır. İ'tilâf ve Mütkın meslekleri muteber kaynaklardaki kıraat

⁴⁴ Akyüz, *Osmanlı Kurrâları*, 15, 141-253.

⁴⁵ Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği*, 114-115.

⁴⁶ Yavuz Fırat, "Kıraat İlmî ve Tarikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2011), 44-45.

⁴⁷ Recep Koyuncu, "Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu", *Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/1-9.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde ki tarîk ve vecihler çerçevesinde tahrîrâtı ele alarak bahsi geçen temel eserlerle yetinen ve dolayısıyla onun *en-Neşr*'de zikrettiği kaynakları yeterli gören Ali el-Mansûrî'ye nispet edilen tahrîrât ekolünün adıdır. Birkaç mesele hariç hemen hemen İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de ortaya koyduğu vecihlere bağlı kalan bir ekoldür. Bk. Halicî, *Şerhu Mukarribi't-tahrîr*, 53-55; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 93-94.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî'nin tarîk ve vecihlerini onun *en-Neşr*'inde dile getirdiği kaynaklarda olduğu gibi kabul etmeden, söz konusu yerde zikredilen eserlere de müracaat ederek tafsili bir incelemeye alıp mukayese eden Mustafa el-İzmîrî ile şöhret bulan tahrîrât ekolünün adıdır. *en-Neşr*'i kaynaklarıyla beraber değerlendirmeye tabi tutan bir ekoldür. Bk. Mustafa Atilla Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2018), 104; Koyuncu, "Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu", 1/7-8.

⁵⁰ Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî*, 29-32; Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (2017), 114-142.

⁵¹ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi", 1088-1089, 1096-1099; Öge, *18. yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde*, 105-111.

vecihlerinin zâhiri ile amal edip bütününü alırken, Sûfî ve Atâullâh meslekleri ise bütün vecihleri seçme zorunluluğu olmadığı için edâ ehlinin nezdinde zayıf ve zor olanı terk ederek ihtiyatlı olanı tercih etmiştir.⁵² Her ne kadar da İ'tilâf ve Mütkın mesleklerinin -çok zaman ve çaba gerektirdiği için- öğretimi sonraki yıllarda yapılmayarak günümüzde devam etmese de Sûfî ve Atâullah mesleklerinin tedrisinin ülkemizde halen geçerliliğini koruması ve kıraat eğitim-öğretim faaliyetlerinin bu mesleklerin tercihleri doğrultusunda devam etmesi önem arz eden bir husustur.⁵³

Ayrıca günümüzde tedrisi devam eden Sûfî mesleğinin, vecihlerin icrasında zaman zaman Ali el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk'u*, Mustafa el-İzmîrî'nin *Bedâyi'u'l-burhân*'ından nakiller yapması ve Kettânîzâde en-Na'îmî'nin *Mütknü'r-Rivâye*'sinden faydalanması⁵⁴ son derece dikkat çekicidir. Çünkü bu eserlerin müellifleri bu yüzyılın kurrâlarıdır. Yine günümüzde icrası süren Atâullah mesleğinin bütün özelliklerini bir araya getiren⁵⁵ Yûsuf İmamefendîzâde Ahmed er-Rüşdî'nin (ö. 1217/1802) *Mürşidü't-Talebe ilâ idâhi vucûhi ba'dı âyâtî'l-Kur'âniyye min turuki't-tayyibe*⁵⁶ adlı eserinin bu asırda yazılmış olması dikkat çeken bir diğer husustur.⁵⁷

Seyyid Hâmid el-Pâluvî'nin 1173/1759 yılında Tokat Hâtuniye Medresesi'nde tamamladığı⁵⁸ *Zübdetü'l-İrfân* adlı eseri de kıraat ilmi açısından 18. asrın kayda değer çalışmalarındandır. Söz konusu eser verilen bilgilerin tertipli, düzenli ve muhtasar olması gibi nedenlerle yazıldığı günden bugüne çok rağbet görerek istinsâhı yapılmış ve basılmıştır.⁵⁹ Bu eser hala Türkiye'de kıraat eğitiminde yine onun şerhi olan *'Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdeti'l-İrfân* adlı eserle birlikte derslerde temel kaynak olarak okutulmaktadır.⁶⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren kıraat ilmini daha ileri seviyelere taşıma gayretinde olmuş, İbnü'l-Cezerî'nin Bursa'ya ve sonrasında Ahmed el-Mesyerî'nin de İstanbul'a gelişiyle bu durum daha da hız kazanmıştır. Ali el-Mansûrî'nin İstanbul'da bu ilmi öğretmek için sarfettiği çabalar başta olmak üzere nice ilmi şahsiyetin gayretleriyle Osmanlı toprakları milâdî 18. yüzyılda kıraat il-

⁵² Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 1/37-38.

⁵³ Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği*, 131-174; Koyuncu, *Aşere Kâideleri*, 1-120; Talip Akbal, *İstanbul Tarihi Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kıraat-i Aşere Kavâidi* (İstanbul: y.y., 2018), 1-337.

⁵⁴ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi, 11), 214b.

⁵⁵ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb* (İbrâhim Efendi, 11), 214b.

⁵⁶ Ahmed er-Rüşdî Yusuf İmamefendîzâde, *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vucûhi ba'dı âyâtî'l-Kur'âniyye min turuki't-tayyibe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 71), 2a-2b.

⁵⁷ Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe*, 56.

⁵⁸ Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân fî vucûhi'l-Kur'ân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dâru'l-Mesnevi, 15), 52b; Hâmid b. Abdülfettâh el-Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân fî vucûhi'l-Kur'ân* (Konya: Konya Yazma Eser Kütüphanesi, Basmalar, 6672-1), 77b.

⁵⁹ Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân*, 2020, 1-12; Yaşar Akaslan, *Kıraat İlminin Temel Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 283-285.

⁶⁰ Muhammed Emin Efendi, *'Umdetü'l-hullân*, 1/1-440; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği*, 152.

minin zirve yaptığı bir dönemi yaşamıştır. Bu dönemde Osmanlı topraklarında yetişen kurrâ ve onların yazdığı eserler birçok ilim merkeziyle boy ölçüşecek seviyelere gelmiştir. 18. asırda kıraat ilmine dair eğitim ve öğretim faaliyetleri İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Şam ve Medine gibi pek çok şehirde dârülkurrâlarda, mescitlerde, türbelerde, medreselerde, tekkelerde, zaviyelerde ve büyük camilerde bütün hareketliliğiyle devam etmiştir. Bu dönemde hareketli bir şekilde kıraat eğitiminin devam etmesi aynı zamanda halkın ve devletin bu ilme olan rağbetinin göstergesidir.

Osmanlı kıraat tedrisatına mahsus eğitim metotlarından olan İstanbul ve Mısır tarihinin kaidelerinin tamamen sistematik hale gelip kendi içlerinde İ'tilâf, Sûfî, Mütkın ve Atâullâh gibi meslekleri ortaya çıkarması ve Sûfî ve Atâullah mesleklerinin tedrisinin ülkemizde hala devam etmesi bu asrın en önemli özelliklerindendir. Mısır tarihinin yayılmasına vesile olan Ali el-Mansûrî, kaleme almış olduğu *Cühdü'l-mükîll* adlı eseriyle Saçaklızâde, tahrîrât ilmi adına bir ekolü temsil eden Mustafa el-İzmirî, İ'tilâf mesleğinin kurucusu Yûsufefendizâde, Sûfî mesleğinin kurucusu Ahmed es-Sûfî, Mütkın mesleğinin kurucusu Kettânîzâde en-Na'îmî, yazmış olduğu *Zübdetü'l-İrfân* adlı eserle Seyyid Hâmid el-Pâluvî ve Şeyh Atâullah mesleğinin kurucusu Atâullah Efendi gibi isimler kıraat ilmine dair yaptıklarıyla yaşadıkları döneme ve sonrasına damga vuran 18. yüzyılın önemli şahsiyetleridir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acar, Mustafa. *Şark Ulemâsının Kıraat İlmine Katkısı*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Ağırbaş, Abdulhekim. *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Akakuş, Recep. Tarihsel Boyutuyla Kur'an-ı Kerim Öğretimi ve Reîsü'l-Kurrâlık. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Akaslan, Yaşar. *Kıraat İlminin Temel Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (Aralık 2018), 1081-1107.
- Akbal, Talip. İstanbul Tarîki Ahmed es-Sûfî Mesleği Mufasssal Kıraat-i Aşere Kavâidî. İstanbul: y.y., 2018.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2018), 83-112.
- Akpınar, Cemil. "Hatîb-i Ayasofya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/451-452. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları*. İstanbul: Rabbani Yayınevi, 2021.
- Akyüz, Abdullah. "Osmanlı'dan Günümüze Reîsülkurrâlar". *İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (2021), 133-162.
- Alanoğlu, Murat. *Osmanlı İdârî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Dâru'l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Atıyye Kabil Nasr. *Çayetul-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Kahire: y.y., 7. Basım, 1412.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hedîyyetu'l-'arîfin esmâu'l-muellîfin ve âsâru'l-musannîfin*. thk. Rifat Bilge - Mahmud Kemal İnal. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletu'l-Ma'ârif Matbası, 1951.
- Baltacı, Cahit. XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat - Tarih. İstanbul: İrfan Yayınları, 1976.
- Bostan, Osman. Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 207-234.
- Boz, Abdullah. *Kıraat-i Aşere Kâideleri İstanbul Tariki*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2020.
- Cemzûrî, Süleymân b. Hüseyin. *el-Fethu'r-rahmânî şerhu Kenzi'l meânî bi tahrîri Hırzî'l-emânî fi'l-kırâât*. thk. Şerif Ebû'l-'Alâ el-'Adevî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Çelik, Nizamettin. "Seyyid Hâmid b. el-Hâc Abdülfettâh el-Paluvî ve Kıraat İlmindeki Konumu". *Diyanet İlmi Dergi* 57/3 (2021), 725-748.
- Çollak, Fatih. "Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- IV". *Reîsü'l-Kurrâlık Müessesesi ve Esâmi-i Kurrâ Defteri*. ed. Bedreddin Çetiner. 37/179-240. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Çonkor, Burhan. *Taşköprizâdelerin Tefsir Mirası*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Demir, Abdullah. *1767-1774 (h. 1181-1188) Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Metin Değerlendirme Varak 1 -44)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Dokgöz, Fatih. *Muhammed Bin Ebî Bekir el-Mar'aşî ve Cühdü'l-mukill Adlı Eserinin Tecvid İstem* 45 (2025), 187-202

- İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Dokgöz, Fatih. "Saçaklızâde Maraşî (ö. 1145/1732) Bağlamında İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) Sonrası Yedi Kıraat İhtiyarlarına Genel Bir Bakış". *AKİF* 51/1 (2021), 116-134.
- Eğinli, Eşrefzâde Muhammed Hulûsî. *Esâmî-i kurrâ-i kirâm-ı mübîn Defteri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 6545, 129.
- Evliya Çelebi, Mehmed Zillî İbn-i Derviş. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Fırat, Yavuz. "Kıraat İlmi ve Tarikler". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2011), 37-55.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İlkharfYayınevi, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/44 (2017), 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. "Anadolu'da Osmanlı Öncesi Kur'ân Kültürü (Tedrîsât/Tilâvet/Kıraat)". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7 (2019), 24-47.
- Hafeyân, Ahmed Mahmud Abdüssemi. *Eşheru'l-mustalehât fî fenni'l-edâi ve ilmi'l-kırâât*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Halîcî, Muhammed b. Abdurrahman. *Şerhu Mukarribi't-tahrîr li'n-neşri ve't-tahbîr*. thk. İhâb Fikrî, Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd. Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*. thk. Gotthelf Bergstraesser. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- İzmirî, Mustafa b. Abdurrahman. *Bedâyi'u'l-burhân 'alâ 'umdeti'l-'irfân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, 10, 1b-154b.
- Kablan, Yusuf. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Bahar 2022), 511-530.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2004.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemül' müellifin terâcimü musannifi'l-kütübî'l 'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1993.
- Koyuncu, Recep. *Aşere Kâideleri*. İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2023.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlmi Tahrîr Usûlü*. İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2021.
- Koyuncu, Recep. Kıraat İlminde Tahrîrât Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Koyuncu, Recep. "Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu". *Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme*. 1/665-690. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Köşklü, Zerrin. "Vakfiyelere Göre 17. ve 18. Yüzyıllarda Bir Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurralları". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14 (2000), 271-278.
- Küçükdağ, Yusuf. *Konya Darülkurralları*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki tayyibeti'n-neşr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mehemed Nuri Efendi, 6, 70b-154b.
- Mansûrî, Ali b. Süleyman. *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât min tarîki tayyibeti'n-neşr*. Yemen: San'a Mektebetü Muhammed b. Mansûr, Yazmalar, 1288, 1b-105b.
- Mar'asî, Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir. *Cühdü'l-mukill*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Ürdün: Dâru Ammar, 2. Basım, 2008.
- Mar'asî, Saçaklızâde Muhammed b. Ebû Bekir. *Tehzîbü'l-kırâât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, 16, 1b-222b.

- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mehmed Tâhir Efendi, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. thk. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Mersafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi Kelâmî'l-Bârî*. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü Taybe, 1982.
- Muhammed Emin Efendi, Molla. *Zühru'l-erîb fî îzâhi'l-cem'î bi't-takrîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi, 11.
- Muhammed Emin Efendi, Molla. *'Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Hafız Ali Üsküdarlı, US0045, 527.
- Muhammed Emin Efendi, Molla. *'Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-'irfân*. thk. Mehmet Çaba. 2 Cilt. İstanbul: Hacıveyszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2021.
- Na'îmî, Muhammed b. Mustafa. *Mütkinü'r-Rivâye fî Ulûmî'l-Kırâati li'd-Dirâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7957.
- Na'îmî, Muhammed b. Mustafa. *Mütkinü'r-rivâye fî ulûmî'l-kırâati li'd-dirâye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 21, 1b-168a.
- Öge, Ali. *18. yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kırâat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Hacıveyszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2. Basım, 2019.
- Öge, Ali - Tugantay, Mustafa. "Tahrîrât İlmine Katkısı Bağlamında Ali el-Mansûrî ve Tahrîru't-Turuk Adlı Eseri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/49 (Bahar 2020), 33-63.
- Özcan, Fakri. İstanbul Tarîkî Ahmed es-Sûfî Mesleğine Göre Aşere Kavâid Defteri. Rize: y.y., 2020.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Pâluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Atilla Akdemir. 2 Cilt. Dubai: Câizetü Dubey ed-Düveliyye, 2020.
- Pâluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. thk. Halil İbrahim Üren. İstanbul: Hacıveyszâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2020.
- Pâluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dâru'l-Mesnevi, 15, 1b-52b.
- Pâluvî, Hâmid b. Abdülfettâh. *Zübdetü'l-'irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*. Konya: Konya Yazma Eser Kütüphanesi, Basmalar, 6672-1, 1b-78a.
- Saygın, Sümeyye. *Kur'ân'ın Korunmuşluğu ve Erken Dönem Kur'ân Algısı*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Tanman, M. Baha. "Atâ Efendi Tekkesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/36-37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. çev. Muharrem Tan. İz Yayıncılık, 2007.
- (THK), Türk Tarih Kurumu. "Tarih Çevirme Kılavuzu". 17 Ocak 2025. <https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>
- Üren, Halil İbrahim. *Molla Muhammed Emin Efendi ve 'Umdetü'l-Hullân fî İzâhi Zübdeti'l-'irfân Adlı Eserin Kiraat İlmindeki Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Yancı, Ülkü. *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Teşkilatı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yapıcı, Süleyman. *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı*. Elazığ: Anıl Matbaa ve Cilt Evi, 2004.
- Yusuf Efendizâde, Abdullah Hilmi. *el-İ'tilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*. thk. Ali Öge - Halil İbrahim Üren. İstanbul: İlkharf Yayınevi, 2022.

- Yusuf Efendizâde, Abdullah Hilmi. *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mim mâ yete'alleku bi vücûhi'l-Kur'an*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 68, 28b-38b.
- Yusuf İmamefendizâde, Ahmed er-Rüşdî. *Mürşidü't-talebe ilâ idâhi vücûhi ba'dı âyâtî'l-Kur'âniyye min turuki't-tayyibe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 71, 1b-174b.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Yüksel, Ali Osman. *Ulûmü'l-Kur'an Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm kâmûs-u terâcim li âsâri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- 1181-1188 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 38244/5, Y297. 56/HAR1.